

**Беніцький А. С.,**кандидат юридичних наук, професор,  
професор кафедри кримінально-правових дисциплін  
Одеського державного університету внутрішніх справ

## ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ БАХМУТСЬКОГО ПОВІТУ (ПРОВІНЦІЇ) У XVIII СТОЛІТТІ

**Анотація.** В роботі зазначається, що на початку XVIII ст. на соляних промислах в місцевості річки Бахмутка виникло козацьке містечко – Бахмут, яке зіграло важливу роль як порубіжне місто на південному сході України. Відзначено, що після придушення булавінського повстання московським урядом бахмутські соляні промисли було передано у підпорядкування азовського губернатора, а після «соляної справи» контроль за видобутком солі перейшов до Соляної Контори, яка знаходилась в Бахмуті.

Звернуто увагу на адміністративно-територіальні зміни, які проходили протягом XVIII ст. на території Бахмутського повіту (провінції). Так, у 1709 р. у складі Азовської губернії було утворено Бахмутський повіт, що у 1719 р. був перейменований у провінцію у складі цієї ж губернії. У другій чверті XVIII ст. декілька разів проводилась адміністративно-територіальна реформа в Російській імперії. У 1775 р. у складі Азовської губернії була утворена Бахмутська (північна) провінція. У 1784 р. у складі Катеринославського намісництва утворено Бахмутський та Донецький повіти. У 1796 р. Донецький повіт було ліквідовано, а його територія включена до Бахмутського повіту.

Зазначено, що в Бахмуті було зосереджено органи управління, які впливали на функціонування соляних промислів, організацію заселення Слов'яносербії, утворення українських одноворчих і козацьких поселень тощо. Вказано, що особливістю Бахмутської провінції було те, що в деяких населених пунктах існувало подвійне управління. Частина мешканців (солевари, одноворці та ін.) підпорядковувалась бахмутській канцелярії, а ізюмські козаки – сотенній старшині Ізюмського слобідського козацького полку. Звернуто увагу на те, що у 1750–1760-х рр., у зв'язку із малоземеллям західної частини Бахмутської провінції, частина її мешканців переселилась на східні території, де були утворені поселення в більшості за назвою містечок, звідки поселенці були вихідцями.

Відмічено, що на території Бахмутського повіту (провінції) розміщувався гарнізонний (прикордонний) батальйон, ландміліція, Бахмутський кінний козацький полк та ін. В Бахмуті зосереджувались воєводська канцелярія, магістрат, митниця, слідчі комісії, суди та ін.

**Ключові слова:** повіт, провінція, канцелярія, слідчі комісії, «соляна справа», кордони, органи управління, переселення, договори.

### **Benitskiy A. S. Features of the development of the administrative-territorial organization of Bahmut county (province) in the 18th century**

**Abstract.** The work notes that at the beginning of the 18th century, a Cossack town – Bakhmut – arose on the salt mines in the area of the Bakhmutka River, which played an important role as a border town in the south-east of Ukraine. It is noted that after the suppression of the Bulavin uprising by the Moscow government, the Bakhmut salt mines were transferred to the Azov governor, and after the «salt case» control over salt production passed to the Salt Office, which was located in Bakhmut.

Attention is drawn to the administrative-territorial changes that took place during the 18th century on the territory of the Bakhmut county (province). Thus, in 1709, Bakhmut county was formed as part of the Azov Governorate, which in 1719 was renamed a province within the same gubernia. In the second quarter of the 18th century, administrative-territorial reform was carried out several times in the Russian Empire. In 1775, the Bakhmut (Northern) Province was formed as part of the Azov Governorate. In 1784, the Bakhmut and Donetsk counties were formed as part of the Katerynoslav Governorate. In 1796, the Donetsk county was liquidated, and its territory was included in the Bakhmut county.

It is noted that in Bakhmut, administrative bodies were concentrated that influenced the functioning of salt industries, the organization of the settlement of Slavic Serbia, the formation of Ukrainian one-court and Cossack settlements, etc. It is indicated that a feature of the Bakhmut province was that in some settlements there was dual administration. Part of the residents (salt makers, one-court, etc.) were subordinate to the Bakhmut office,

and the Izyum Cossacks were subordinate to the hundred officer of the Izyum Sloboda Cossack Regiment. Attention is drawn to the fact that in the 1750s–1760s, due to the scarcity of land in the western part of the Bakhmut province, some of its inhabitants moved to the eastern territories, where settlements were formed, mostly named after the towns from which the settlers came.

It is noted that a garrison (border) battalion, land militia, Bakhmut Cossack cavalry regiment, etc. were located on the territory of the Bakhmut county (province). The voivodeship office, magistrate, customs, investigative commissions, courts, etc. were concentrated in Bakhmut.

**Key words:** county, province, office, investigative commissions, «salt case», borders, administrative bodies, resettlement, treaty.

**Постановка проблеми.** На початку XVIII ст. на річці Бахмутка (права притока Сіверського Дінця) виникли соляні промисли. В цій місцевості було утворено козацьке містечко Бахмут. У 1703–1707 рр. московська влада намагалась взяти під свій контроль видобуток солі на Бахмуті для чого направляла д'яка Гончарова та інших урядовців до Бахмуту. Під час булавінського повстання, Бахмут опинився в центрі подій. 17 липня 1708 р. Бахмутська фортеця разом із його захисниками – запорожцями, було знищено урядовими каральними загонами, які очолювали драгунські полковники Семен Кропотов, Юхим Гулиць та ін. [1, с. 186]. Усіх запорозьких козаків, яких захоплено у Бахмуті, було страчено, про що В.В. Долгоруков доносить московському цареві Петру I у своєму листі: «Бахмут выжгли и разорили. В том воровском собрании было запорожцев 1500 человек; есть нам что и не без греха: сдавались они нам, еднат в том гаму нам не донесено, восприяли по начинанию своему» [2, с. 191].

Після придушення булавінського повстання було вирішено доля бахмутського соляного промислу. Ураховуючи прибутки, які давали бахмутські солеварні, московські урядовці не розглядали питання щодо закріплення Бахмута за Ізюмським слобідським козацьким полком або за військом Донським. 3 серпня 1708 р. адмірал Ф.М. Апраксін звернувся до Петра I з пропозицією передачі Бахмута під управління азовського губернатора або воронізького воєводи: «Бахмут, за что бунт учинился, изволишь приказать отписать на себя и ведать к Азову или к Воронежу, я чаем, Вашему Величеству быть не мало прибытку» [3, с. 13]. Бахмут було передано під управління азовського губернатора І.А. Толстого, оскільки планувалось утворення Азовської губернії, до якої було

включено землі навколо Бахмута. 24 грудня 1708 р. Петро I наказав азовському губернаторові І.А. Толстому на місці спаленого Бахмутського козацького городка побудувати фортецю й розмістити в ній військовий гарнізон: «... и сделать для того на Бахмуте небольшую крепость, и посылать из Азова солдат с переменною человек по 200 или по 300...» [4, с. 465]. Разом із будівництвом Бахмутської фортеці повинен був бути відновлений соляний промисел, частина доходів яких йшла на утримання драгун: «Полк драгунской прислан будет, а довольствоваться оному жалованьем с соляных заводов, которые будут построены на Бахмуте ... а работников нанимать так, как прежде сего нанимали промышленники, которые соль варили» [4, с. 465].

Після передачі бахмутського соляного промислу під управління азовської губернської канцелярії, в Бахмуті було утворено урядові структури, які підпорядковувались коменданту Бахмутської фортеці. В ній розміщався військовий гарнізон, артилерія, цейхгауз, провіантський магазин та ін. Бахмут опинився в орбіті московського уряду, яке використовувало місто для реалізації експансивної політики на Півдні України, захопленню нових земель та ін. Протягом XVIII ст. Бахмут підпорядковувався різним адміністративним інституціям Московського царства (Російської імперії). В ньому розміщались воєводська канцелярія, магістрат, повітові (провінціальні) органи управління, слідчі комісії, суди та ін.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання адміністративно-територіального розвитку у XVIII ст. Бахмутського повіту (провінції) розглядались в роботах І.В. Довжук, С.В. Кульчицького, В.С. Курила, Н.Д. Полонської-Василенко, М.М. Ломака, О.С. Панкєва, В.О. Пірка, В.І. Подова, С.І. Татаринова, Л.Д. Якубова та ін. Між тим, в літературі є різні

погляди щодо виникнення Бахмутського містечка, етапів включення до Бахмутського повіту (провінції) населених пунктів, формування урядових структур на їх території та ін. Серед дослідників є суперечки відносно знаходження певних військових частин в Бахмутської фортеці, розмежування повноважень коменданта Бахмутської фортеці та урядовців Бахмутського повіту (провінції) тощо.

**Мета статті.** Розглянути причини виникнення Бахмутської містечка на теренах України, зазначити етапи захоплення урядом бахмутського солевого промислу та його вплив на розвиток Бахмутського повіту (провінції). Вказати етапи підпорядкування протягом XVIII ст. Бахмута до складу Азовської (Воронізької), Катеринославської губернь. Зазначити населенні пункти Бахмутського повіту (провінції), мешканці яких були під юрисдикцією сотенної старшини Ізюмського слобідського козацького полку. Визначити урядові структури Бахмутського повіту (провінції). Встановити військові частини, які формувались на території Бахмутського повіту (провінції). Вказати значимість Бахмута щодо розвитку на сході України в середині XVIII ст. військових поселень Слов'яносербії, яка мала ознаки військово-адміністративної автономії у складі Російської імперії.

**Виклад основного матеріалу.** Указом Петра I від 18 грудня 1708 р. міста Тор, Цареборисів, Маяцький та Ізюм увійшли до складу новоутвореної Азовської губернії [5, с. 436–438]. У цьому документі не згадується Бахмут, оскільки він був у руїнах після знищення в липні 1708 р. урядовими військами. Лише в 1709 р. з'явилися перші згадки про Бахмут. У квітні 1709 р. Петро I наказав дислокуватися у Бахмуті 300 солдатам і побудувати шанець. Військовий гарнізон повинен був охороняти бахмутські солеварні [6, с. 159]. Перші фортифікаційні укріплення в Бахмуті були земляними [7, с. 124].

Бахмут був у віданні воєводи, який був одночасно її комендантом. Колишні донецькі козацькі містечки Сухарівський, Краснянський, Борівський, Старий Айдар і Новий Айдар були у підпорядковані коменданта Бахмутської фортеці. Навколо Бахмута, який став центральним прикордонним містом на

південному сході Україні, утворився однойменний повіт Азовської губернії. У ньому було зосереджено урядові органи, серед яких, воєводська канцелярія, яка опікувалась справами в утвореному Бахмутському повіті. У 1710 р. була утворена Бахмутська гарнізонна канцелярія. Тому не слід погоджуватись із думкою авторів, які вважають, що після спалення у 1708 р. Бахмута, він був відбудованим лише в 1736 р. під час спорудження Української оборонної лінії [8, с. 620].

У літературі зустрічаються помилкові висновки щодо адміністративно-територіальної приналежності Бахмута на початку XVIII ст. Так, деякі автори вважають, що в 1701 р. в Бахмуті нібито була «встановлена воєводська канцелярія» [9, с. 22]. Інші вважають, що «в 1703 р. Бахмут став провінційним центром Азовської губернії» [10, с. 53], або те, що в 1703 р. був утворений Бахмутський повіт [11, с. 154], або те, що «з 1708 р. Бахмутський повіт входив до Київської губ.» [8, с. 622] або те, що в 1701 р. нібито вже існувала Бахмутська провінція [12, с. 31].

По-перше, московському уряду про бахмутський соляний промисел стало відомо лише в 1703 р., а воєводське управління в Бахмуті було запроваджено лише після булавінського повстання. По-друге, Бахмутський повіт виник після будівництва в 1709 р. Бахмутської фортеці, яка була в підпорядкуванні азовського «присуду». По-третє, Азовська губернія була утворена 18 грудня 1708 р., а Бахмутська провінція в складі цієї губернії виникла лише в 1719 р.

Наявність Бахмутської фортеці на південних рубіжах мало велике значення для колонізації навколишніх земель, у тому числі розташованих на правобережжі Сіверського Дінця, в басейні річки Лугані. Протягом XVIII ст. у Бахмуті зосереджувались різноманітні урядові відомства, зокрема, прикордонна митниця, слідчі комісії тощо. В Бахмутській фортеці постійно утримувався військовий гарнізон.

В Бахмуті розміщались адміністративні органи, які управляли соляними справами. Перший комендант Бахмутської фортеці Д.А. Кольцов-Мосальський керував бахмутським соляним промислом. Після переведення Д.А. Кольцова-Мосальського на

посаду обер-коменданта Валуйської фортеці, у нього у підпорядкуванні знаходився новий комендант Бахмутської фортеці – стольник А.А. Полибін. З ім'ям Кольцова-Мосальського у першій половині XVIII ст. пов'язана гучна «соляна справа» щодо зловживання на бахмутському соляному промислі. Його було звинувачено в розтраті 80000 руб., за що його було заарештовано. Протягом 1717–1718 рр. за «соляною справою» було проведено слідство, майно Д.А. Кольцова-Мосальського було конфісковано, а його самого було засуджено до страти. Однак Д.А. Кольцов-Мосальський не довжив до страти, він помер за ґратами, а родичі його поховали. Проте за наказом московського царя Петра I тіло Д.А. Кольцова-Мосальського було викопано й повішено [13, с. 33].

У 1715 р. соляні промисли в Бахмуті й Торі перейшли під управління казни, у відання Помісного Приказу. У подальшому управління перейшло до Соляної контори. Вона завідувала Бахмутським, Торським і Співаковським соляними заводами [7, с. 184]. У 1732 році в Бахмуті була утворена дирекція Соляної контори (Контора соляного збору) Бахмутського і Торського соляних заводів. Соляна Контора підпорядковувалась Камер-Колегії [14, с. 262]. У 1752 р. була утворена Бахмутська заводська соляна контора, якій підпорядковувалась Комісія Торських соляних заводів [15, с. 167–168]. Бахмутська заводська соляна контора підпорядковувалась Головній Соляній конторі в Санкт-Петербурзі. У 1782 р. Бахмутська заводська соляна контора була скасована.

Адміністрація Бахмутської заводської соляної контори в судових справах була підпорядкована дирекції Головної Соляної контори, яка отримувала доходи з соляного промислу. Бахмутський воєвода не мав права розглядати судові справи відносно представників Бахмутської заводської соляної контори. Уряд розподілив розгляд судових справ над населенням містечок, підпорядкованих соляним заводам, між адміністрацією Бахмутської заводської соляної контори й бахмутським воєводою. Злочини, пов'язані з посяганням на життя і здоров'я, а також розбої розглядались лише бахмутським воєво-

дою, а інші судові справи, у тому числі нетяжкі кримінальні правопорушення, – Бахмутською заводською соляною конторою. Згідно урядового наказу від 21 грудня 1732 р. усі судові справи компанейщиків, приказних служителів і робітників заводів були підвідомчі Бахмутській заводській соляній конторі [16, с. 1000].

З Бахмута йшов шлях до Азова й Троїцької фортеці, а після їхнього руйнування наприкінці 1712 р. – до Нового Транжаменту біля Черкаська. Цим шляхом адмірал Ф.М. Апраксін відправляв до Бахмута військові обози з Троїцької фортеці й Азова, оскільки останні підлягали руйнуванню згідно з Прутським договором 1711 р. Цей шлях проходив через річку Луганчик, і саме там 15 березня 1712 р. адмірал Ф.М. Апраксін зустрівся з азовським губернатором І.А. Толстим [17, с. 345].

Після поразки Петра I в московсько-турецькій війні й укладенні 12 липня 1711 р. Прутського договору, місто Азов було повернуто Османській імперії. Троїцьку фортецю, Павлівський шанець, редут «Черепаха» й інші укріплення в Приазов'ї були зруйновані, а військові гарнізони були переведені в інші міста. Зі зруйнованої Троїцької фортеці до Бахмута була перевезена дерев'яна Свято-Троїцька церква [18, с. 16].

У 1712 р. до Бахмута перевели артилерію з Азовської фортеці. Так, 3 січня 1712 р. московський цар Петро I наказав азовському губернаторові Толстому частину військової амуніції та артилерії вивезти до фортець на Сіверський Донець: «Амуницию и артиллерию, как возможно скоро вывезть по вскрытии льда в крепости оныя на Донец и Середу. Вышереченныя крепости в добром порядке содержать и самому ныне жить зиму в Донецкой крепости» [19, с. 11]. Під «Донецкой крепостью» Петро I мав на увазі фортецю, побудовану на річці Бахмут. Оскільки ця фортеця була біля Сіверського Дінця, то в листуванні Петро I саме так її йменував. Однак за нею не закріпилась назва – Донецька фортеця. У документах московські урядовці її називали Бахмутською фортецею.

У XVIII ст. були відомі дві фортеці з назвою «Донецька». Перша була побудована в 1731 р. на Українській оборонній лінії в місці впадіння річки Береки в Сіверський Донець.

У 1738 р. Донецька фортеця на Українській оборонній лінії була перейменована на честь Святого Петра. В документах її йменували Петрівською фортецею. Друга була побудована наприкінці 1730-х рр. в гирлі Дону на його правій притоці – річці Мертвий Донець біля колишньої турецької фортеці Лютик, але наприкінці 1740-х рр. вона втратила своє військове значення.

Після Прутського договору 1711 р. на Дону, біля Черкаська в 1712 р. була побудована фортеця з назвою «Новий Транжамент». Фортеця «Транжамент» на Дону, побудована наприкінці XVII ст., у 1712 р. була зруйнована, тому що її близьке розташування з Азовом викликало незадоволення турецької сторони. Згідно з Трактатом, укладеним 13 червня 1713 р. в Адріанополі (Андріанопольський мирний договір 1713 р.), між Новим Транжаментом й Азовом було заборонено розташування будь-яких фортець [20, с. 40]. В Андріанопольському мирному договорі 1713 р. Новий Транжамент йменувався Черкаською фортецею. У 1733 р. фортеця Новий Транжамент була перенесена на нове місце, де була освячена на честь Святої Анни.

29 травня 1719 р. Бахмут став центром новоутвореної Бахмутської провінції у складі Азовської губернії. До складу провінції увійшли колишні донецькі козацькі містечка (Сухарівський, Краснянський, Борівський, Старий Айдар і Новий Айдар), а також деякі містечка із юзьмських слобідських козаків (Райгородок (Рай Городок) і Ямпіль) [21, с. 705–706].

Цікаво відмітити, що у 1739 р. історик В.Н. Татищев у своїх роботах Бахмутську провінцію Воронізької губернії йменував «Половецькою провінцією» з центром у місті Бахмут [22, с. 124]. Слід відмітити, що іменування «Половецька» відносно земель в місцевості середньої течії Сіверського Дінця зустрічається в документах УНР. Так, 6 березня 1918 р. Малою Радою (законодавчий орган, що діяв між сесіями Центральної Ради УНР) було ухвалено Закон про адміністративно-територіальний поділ України. Цим законом було утворено адміністративно-територіальна одиниця – «Половецька земля» із центром в Бахмуті, яка охоплювала частину території Бахмутського та Слов'яносербського

повітів Катеринославської губернії, а також Старобільського повіту Харківської губернії [23, с. 181–182].

Бахмутська провінція була поділена на п'ять дистриктів, якими управляли земські комісари. У 1719 р. фортеці й міста були у воєводському управлінні [24, с. 625]. Бахмутська фортеця підпорядковувалась місцевому воєводі, який був одночасно її комендантом. Указом від 21 серпня 1733 р. підтверджувалось існування в Бахмуті воєводського й комендантського управління [25, с. 193–194]. Проте 17 грудня 1748 р. в Бахмуті функції воєводи було передано місцевому комендантові [26, с. 956–957]. У відомстві бахмутського коменданта були також Бахмутські й Торські соляні заводи. У бахмутській провінціальній канцелярії справи, якими раніше опікувався воєвода, були доручені асесору, що підпорядковувався комендантові.

Протягом XVIII ст. у Бахмуті функціонували: магістрат, військовий госпіталь, військові казарми, цейхгауз, пороховий погріб, аптека, провіантський магазин, нижній земський суд, карантин, казначейство, пошта, гарнізонна школа, цифірно-арифметична школа, митниця та інші установи [27, с. 110, 113]. Там же були інженерна команда, солдатська школа, госпіталь та ін. В середині XVIII ст. в Бахмуті розміщувалась митниця, яка виставляла митні пости на торгових шляхах.

У Бахмутській фортеці несли службу різні регулярні військові формування. Після утворення фортеці до Бахмута час від часу прибували драгуни з Азова. Скоріше за все, з них був сформований Бахмутський драгунський шквадрон (ескадрон) під командуванням підполковника Василя Батурина. У липні 1712 р. в ньому штат передбачав підполковника, прапорщика, вахмістра, полкового писаря і 50 драгунів [28, с. 33].

У 1713 р. в Бахмутській фортеці дислокувався ландміліцейський полк під командуванням полковника Якова Лукича Постельникова. Цей полк було утворено із реорганізованого Жилого солдатського полковника Якова Лукича Постельникова полку, який у 1711 р. в Бахмуті ніс гарнізонну службу. У 1714 р. полки ландміліції були розпущені по домівках, а у 1719 р. був розформований

[29, с. 56–57, 72]. Частина полку Постельникова, скоріше за все, увійшла до складу гарнізонного батальйону Бахмутської фортеці.

У 1711 р. в Московській державі було утворено гарнізонні війська (полки 2-ї статті). Вони розташовувались у губерніях, були внутрішньою сторожею, призначались для служби в містах і фортецях і комплектувались із «людей старых служб» [30, с. 19]. У 1719 р. в Бахмуті розміщався гарнізонний піхотний батальйон [31, с. 4–6], який очолював комендант фортеці. Окрім гарнізонного батальйону в Бахмуті була артилерійська команда.

31 березня 1726 р. уряд наказав укомплектовувати Бахмутський батальйон відставними солдатами – жителями Бахмута для гарнізонної служби. Крім того, до Бахмутського батальйону в солдати могли бути направлені засуджені за злочини. Так, у 1734 р. Бахмутська воєводська канцелярія розглядала справу мешканця Бахмута, козацького сина Семена Скорохода, який брехливо звинуватив жителя Луганської станиці, сина священника, на ім'я Олексій у вбивстві в шинку людини на ім'я Гордій. Військова Колегія наказала: «... Семена Скорохода, за ложное сказывание государева дела, ежели он годен в службе, бить плетью нещадно и написать в Бахмутской баталіон в солдаты...» [32, с. 113–115].

Згідно з урядовим наказом від 21 грудня 1732 р. Бахмутський гарнізонний батальйон повинен був нести службу не тільки в Бахмутській фортеці, але й також виставляти караули й форпости в слободах Писарівка та Ямпіль [16, с. 999]. Бахмутський батальйон разом із бахмутськими, торськими й маяцькими козаками залучався до охорони соляних промислів. В офіційних документах того часу козаків, які служили у фортецях й острогах, йменували «городовими» козаками. В Бахмуті із них було утворено козацьку команду (компанію), яка у 1748 р. була реорганізована в Бахмутський кінний козацький полк.

Адміністрація Бахмутської провінції активно залучала місцеве населення до виконання різних військових повинностей, пов'язаних із забезпеченням армії. Так, згідно з урядовим указом від 29 квітня 1723 р. начальникові українських військ, генералу

Голіцину наказувалось на Сіверському Дінцю заготовити 10.000 колод для облаштування редутів, шанців і фортець, а також виготовити рогатки для фортифікаційних укріплень на 3.000 сажень. Крім того, уряд наказав із Боровського й Теплинського лісів, розташованих на лівому березі Сіверського Дінця, виготовити 50 будар, які могли б помістити вантаж не менше «500 кулей» [33, с. 52]. Ці судна призначались для постачання вантажу військовим гарнізонам і для переміщення військ.

У 1733 р. уряд знову наказав виготовляти будари в лісах на Сіверському Дінцю біля Ізюма. Там же виготовляли палісади (частокли) й рогатки для військової кампанії [34, с. 237–239]. Заготовлювались будівельні матеріали для будування поромів, понтонних мостів, плотів, будар, ботів, човнів, шлюпок та ін. У цей період йшла масштабна підготовка до нової війни з Османською імперією, в якій російський уряд планував захопити Азовську фортецю і вийти на північне узбережжя Азовського моря.

Деревина з лісів по берегах Сіверського Дінця використовувалась не тільки для військових потреб. Її доставляли на соляні варниці на Бахмутський і Торський соляні заводи. Унаслідок активного солевидобування в середині XVIII ст. навколо Тора й Бахмута було вирублено велику кількість лісів. Дрова привозили з віддалених місць, зокрема, Теплинського лісу й інших лісних угідь з берегів Сіверського Дінця. Бахмутські солевари використовували ліс навіть в місці впадіння річки Єрик у Борову і на річці Сіверський Донець від Борової до Рубіжного буєраку [35, с. 115]. Скоріше за все, назва «Рубіжний буєрак» пов'язана саме з кордоном між Бахмутською провінцією і землями ізюмських козаків.

У першій половині XVIII ст. між Ізюмським слобідським козацьким полком і Бахмутською канцелярією виникли суперечки стосовно вирубки лісів, які активно постачали на Бахмутські й Торські соляні заводи. У Боровському й Теплинському лісах дрова заготовлювались жителями містечок (Тора, Маяк, Райгородка, Ямполь, Цареборисова та ін.) Ізюмського слобідського козацького полку, які

підпорядковувались Бахмутській провінції. Ізюмська старшина наполягала на своїх правах щодо користування лісними угіддями по берегах Сіверського Дінця поблизу соляних промислів. У скаргах також зверталась увага на те, що в Торі, Маяках, Райгородку, Ямполі й Цареборисові жили робітники й службовці соляних заводів, бахмутські козаки й однодворці, які були у відомстві бахмутської канцелярії. Так, у Цареборисові, який був сотеним містечком Ізюмського слобідського козацького полку, за переписом 1737 р. мешкало: 114 городових козаків, 148 посполитих, 352 ізюмські козаки й 210 однодворців [36, с. 55, 62].

У 1736 р. Юргенс під час подорожі до соляних промислів звернув увагу на подвійне управління в містечках Ізюмського слобідського козацького полку: «Другия соленья заводы суть торския в одно(м) палисадами огражде(н)ном горо(д)ке в половину дороги и(з) Изюма в Бахмут, которого половина за сотником Изюмского слободского по(л)ку и козаками его, другая же за однодворцами к Бахмутцкому воево(д)ству прису(д)ми имеетя» [37, с. 60]. Таким чином, родини ізюмських козаків та їхніх помічників й сусідів були у відомстві Ізюмського слобідського козацького полку, а інша частина населення – Бахмутської провінції.

У середині XVIII ст. суперечки між Ізюмським слобідським козацьким полком і соляними заводами щодо користування лісовими угіддями по берегах Сіверського Дінця були предметом розгляду у Військовій Колегії та інших владних установах. Було проведено розмежування земель Бахмутської провінції та Ізюмського слобідського козацького полку. Так, в Указі Військової Колегії графу Салтикову від 18 березня 1754 р., про розмежування кордонів Ізюмського слобідського козацького полку й Бахмутської провінції, зазначалась територія, де соляні заводи мали можливість використовувати ліс для виварювання солі [38, с. 612].

5 червня 1753 р. бригадир слобідських козацьких полків В. Капніст запропонував заборонити однодворцям й іншим мешканцям Бахмутської провінції користуватись лісовими угіддями на лівому березі Сіверського Дінця

від впадіння річки Жеребець у Сіверський Донець до урочища Щуровки, а дозволити це лише ізюмським козакам [38, с. 616–617]. Крім того, 9 листопада 1753 р. В. Капніст поскаржився урядові на те, що новопришле населення шкодило ізюмським козакам заселенням на їхніх землях і захопленням їхніх угідь, пасік та ін. Він зазначав: «... и ныне неперестанно являются ведомые беглые помещичьи крепостные люди и оные, хотя завладеют лучшие всякие угодья, Торским, Ямпольским, Маяцким, Райгородским, Сватолуцким и Кабанским служащим казакам причинили не малое утеснение, о чем де имелись от полку прошения» [38, с. 619–620]. Зверталась увага на те, що в землях Торського, Ямольського й Райгородського містечок на проживання прийшли втікачі, які були записані в однодворці Бахмутської провінції. Інформація В. Капніста свідчила про те, що бахмутський воєвода й комендант Бахмутської фортеці, як і в першій чверті XVIII ст., продовжували потурати заселенню території провінції втікачами з різних місць, хоча бахмутський комендант повинен був заарештовувати й відправляти втікачів до місць, звідки вони прибули.

18 березня 1754 р. Військова Колегія зобов'язала канцелярії Белгородської і Воронізької губерній вирішити питання щодо переселення однодворців Бахмутської провінції з містечок Ізюмського слобідського козацького полку до інших міст. На початку 1760-х рр. однодворців Тора, Маяків, Ямполь, Райгородка й інших містечок Ізюмського слобідського козацького полку переселили на північний схід Бахмутської провінції, де була велика кількість незайманих земель. Однак навряд чи всі вони переселились до нових місць. Для того, щоб уникнути переселення вони, скоріше за все, змінювали свій стан й «записувались» у поміщицькі селяни або до козацького стану. Переселенці на нових місцях утворили слободи Бахмутівка, Райгородка, Торська, Ямполька, Царевоборисівка, Царівка, Співаковська та ін.

Активне переселення однодворців із містечок Ізюмського слобідського козацького полку до Бахмутської провінції відбувалось протягом першої чверті XVIII ст. Йоган Гюльденштедт під час своєї подорожі в Ізюм-

ську й Бахмутську провінції у 1774 р. згадав Маяцьке містечко й звернув увагу на те, що одна частина його населення належить Ізюмській провінції, а інша – Бахмутській. Владу там над козацьким населенням розділяли дві різні військові структури, зокрема. Так, ізюмські козаки Маяцької сотні підпорядковувались полковникові Ізюмського слобідського козацького полку, а маяцькі козаки, які служили у третій роті Бахмутського козацького полку, – полковникові Бахмутського козацького полку.

Під час утворення в середині 1750-х рр. Слов'яносербії Бахмутській фортеці приділялась важлива роль. 31 березня 1753 році сенат прийняв рішення щодо будівництва нової оборонної лінії на сході від Української лінії. Уряд планував побудову нової фортифікаційної лінії, яка б була продовженням Української лінії, а також нових фортець, редантів (реданів) і редутив. Бахмутська фортеця мала бути головною не тільки для нової оборонної лінії, але й також для слов'яносербських гусарських поселень, на чому спеціально наголошував уряд: «Бахмуту быть в числе линейных крепостей и как ей с донецкой стороны, так и от Днепра Самарской крепости быть главными крепостями (и в них быть из ландмилицейских полковников по старшинству и главные команды содержать); егда ж на назначенных местах выше помянутые нововыходящие народы селиться будут, то Бахмут и им за главную крепость и оборону служить имеет, где из них желающие и жилища свои иметь могут» [39, с. 62].

За планами уряду після створення нової лінії оборони в Бахмутській фортеці планувалось утворити новий козацький полк і назвати його «Бахмутським»: «... и для того в ней, сверх имеющагося там баталіона и **будущаго казацкаго полку** (підкресл. автор.), для приумноженія гарнизона, из ландмилицких линейных ближних полков содержать пристойныя команды» [39, с. 62].

Слід наголосити, що в Бахмутській провінції з 1748 року вже існував Бахмутський кінний козацький полк, який охороняв бахмутські й торські соляні промисли. Проте його кількість за штатним розкладом не перевищувала 300 козаків, що не давало можли-

вість задіяти цей полк до несення служби на новій оборонній лінії. Тому, утворення нового Бахмутського козацького полку було зумовлено розширенням задач, які покладались на нього. Він повинен був нести службу в Бахмутській фортеці й на запланованих фортецях на річках Самара, Сіверський Донець і Лугань. На новій оборонній лінії уряд планував організувати не лише новий Бахмутський козацький полк, але й також Самарський козацький полк: «... и именовать его Самарским полком, а достальных причислить к бахмутским казакам и учредить полком же, с наименованием Бахмутским казачьим полком; и из оных новообранных (кроме старых бахмутских), пока не обселятся, от всех караулов и разъездов уволить на 3 года» [39, с. 62–63].

Уряд урахував труднощі, які виникли під час організації караульної і пікетної служб на Українській оборонній лінії, до яких залучались козаки, відряджені з гетьманських і слобідських козацьких полків. Так, увагу привертав той факт, що українські козаки несли службу на відстані від своїх осель. На Українську лінію козацькі полки часто відряджали малопридатних до служби козаків, серед яких нерідко були ненавчені молоді козаки або ті, кого заможні виборні козаки наймали замість себе. Тому уряд намагався відійти від практики поперемінного несення служби козаками різних полків. На Українській оборонній лінії планувалось залучати козаків, які там і проживали.

Для утворення нових українських козацьких полків на Українській оборонній лінії планувалось переселити близько 1500 козаків із гетьманських і слобідських козацьких полків, а також залучити бахмутських козаків: «... набрать желающих из казаков малороссийских и слободских до 1500 человек ... которых поселить на линии при каждой крепости человек до 100 или больше» [39, с. 62]. До оновленої системи Української оборонної лінії також планувалось включити козацьке містечко Богородичне.

Скоріше за все, уряд мав намір реорганізувати Бахмутський кінний козацький полк і довести його склад до тисячі. Таку саму кількість козаків планувалось мати й в Самарському козацькому полку: «А для лучшего их



содержанія, учредить их полками и один полк сочинить в тысячу человек» [39, с. 62]. Жалування для «лінійних» козаків Самарського й Бахмутського козацьких полків планувалось таке саме як для «старого» Бахмутського кінного козацького полку.

Новоутворені лінійні козацькі полки могли бути організованими за прикладом інших лінійних козацьких полків, а також козацьких полків, які служили в фортецях Російської імперії. До лінійної козацької служби в середині XVIII ст. залучались козацькі полки й команди на Царицинській, Оренбурзькій, Ново-Закамській, Тоболо-Ішимській, Коливано-Кузнецькій та Іртишській оборонних лініях. Практика служби козацьких команд разом із ландміліцейськими полками була не лише на Українській лінії, але й також на Ново-Закамській оборонній лінії. Таку ж практику уряд бажав запровадити й на запланованій «Самарсько-Бахмутській» оборонній лінії. Так, на новій оборонній лінії від місця впадіння Самари в Дніпро до Бахмута планувалось організувати дев'ять поселених ландміліцейських полків і два (Самарський та новий Бахмутський) «лінійні» козацькі полки. Планувалось розмістити козацькі оселі впродовж лінії разом із ландміліцейськими поселеннями однодворців: «... имеют заступить выше писанные два казачьи полка своим при той линии между ландмилиц поселением» [39, с. 63]. Приміщення для військового гарнізону й поселенців на новій оборонній лінії планувалось побудувати за зразком українських осель: «Во всех по той новой линии местах казенныя строения, сколько можно, и все партикулярныя жилья делать по малороссийскому обыкновению мазанками» [39, с. 63]. Однак утворенню в середині XVIII ст. «Самарсько-Бахмутської» оборонної лінії з центром у Бахмутської фортеці не судилося здійснитися. Очікуваного масового переселення слов'янського населення з Австрійської імперії до Слов'яносербії не відбулося. З гусарських поселених полків Шевича й Прерадовича у 1750–1760 х рр. була утворена система оборони на сході від Бахмута в басейні річки Лугані, де у місцях поселень – ротах були побудовані шанці, а на небезпечних ділянках – редуту.

Саме в Бахмуті була розміщена Слов'яносербська комісія (Слов'яносербська про поселення сербів комісія), яка опікувалась справами поселених гусарських полків Шевича й Прерадовича. З думкою дослідників, які вважають, що Бахмутська фортеця входила до складу Слов'яносербії [40, с. 61] або була її центром [41, с. 42; 42, с. 2908; 43, с. 67; 44, с. 54; 45, с. 178] слід не погодитись, оскільки Бахмут ніколи не входив до її складу. У Бахмуті лише іноді дислокувалися штаби гусарських полків Шевича й Прерадовича.

Для посилення бахмутського військового гарнізону, а також несення служби на російсько-турецькому кордоні до Бахмута щорічно відряджались команди слобідських козацьких полків. Наприклад, у 1763 р. в Бахмуті несли службу Закотенська, Старобільська, Уривська, Калитвенська, Толучівська та Корочанська сотні Острогозького слобідського козацького полку.

Після російсько-турецької війни 1768–1774 рр. уряд остаточно відмовився від побудови нової оборонної лінії з центром у Бахмутській фортеці. Експансія Російської імперії до Північного Причорномор'я змусило уряд створити нову систему оборони вже далеко на Півдні України, відому під назвою «Дніпровська оборонна лінія».

Напередодні чергової російсько-турецької війни 1768–1774 рр. російський уряд реформував війська, посилив гарнізони на оборонних лініях та ін. Згідно з урядовим наказом від 19 квітня 1764 р. в Російській імперії гарнізонні військові частини були реорганізовані. Бахмутський гарнізонний батальйон було віднесено до розряду Прикордонних гарнізонних батальйонів на окладі внутрішніх. У Торській фортеці також був військовий гарнізон, який підпорядковувався київському обер-коменданту. У цій фортеці дислокувалась одна із шості рот Київського гарнізону. У серпні – вересні 1769 р. територію Бахмутської провінції атакував татарсько-нагайський загін на чолі калги-султана Шехбаз-Гірея, який полонив велику кількість населення, але не зміг розвинути наступ углиб Слобідської України.

14 лютого 1775 р. було вдруге створено Азовську губернію до складу якої увійшла

Бахмутська (північна) провінція, яка охопила землі колишнього Бахмутського повіту і Слов'яносербії. Після виникнення 30 березня 1783 р. Катеринославського намісництва, на теренах Бахмутської провінції у 1784 р. утворено Бахмутський та Донецький повіти. Проте, в літературі помилково зазначалось, що Бахмутський і Донецький повіти існували нібито вже під час утворення у 1750-ті рр. Слов'яносербії [11, с. 165]. Після скасування у 1796 р. Катеринославського намісництва, Донецький повіт було ліквідовано, а його землі увійшли до складу Бахмутського повіту. 8 жовтня 1802 р. була утворена Катеринославська губернія, до якої було включено Бахмутський повіт.

Протягом XVIII ст. в Бахмуті уряд створював слідчі комісії, які розглядали суперечки між донськими й запорозькими козаками, випадки розбійницьких нападів тощо. У 1756 р. в Бахмуті Слов'яносербська комісія вирішувала земельні спори між Ізюмським слобідським козацьким полком та Бахмутським кінним козацьким полком.

Бахмут відіграв значну роль під час російсько-турецької війни 1787–1792 рр. У «магазинах» колишньої Бахмутської фортеці зберігалась зброя, амуніція, порох та ін. У Бахмуті були розквартировані регулярні полки.

9 січня 1797 року усі гарнізони Російської імперії змінили назви. Гарнізонні батальйони й полки стали йменувалися в залежності від прізвища свого шефа. 4 березня 1800 року Бахмутський гарнізонний полк (батальйон) був розформований.

Слід сказати, що офіцери Бахмутського військового гарнізону й чиновники Бахмутської провінційної (повітової) канцелярії отримували земельні угіддя на території Бахмутської провінції (повіту), де засновували власні господарства. Здебільше у володільських хуторах і слобод мешкало українське населення – вихідці із Слобідської України та Гетьманщини. На правах «чиншу» вони працювали на цих господарствах, а наприкінці XVIII ст. місцеві поміщики їх почали закріпачувати.

**Висновок.** На початку XVIII ст. на соляних промислах в місцевості річці Бахмутка виникло козацьке містечко – Бахмут, яке зіграв

важливу роль, як порубіжне місто на південному сході України. Після придушення булавінського повстання московським урядом бахмутські соляні промисли було передано у підпорядкування азовського губернатора. Після «соляної справи» контроль за видобутком солі перейшов до утвореної в Бахмуті Соляної Контори. Частина солевих доходів йшла на утримання військового гарнізону та місцевої козацької команди (компанії).

У 1709 р. у складі Азовської губернії було утворено Бахмутський повіт, який у 1719 р. перейменовано у провінцію у складі цієї ж губернії. Протягом XVIII ст. в Бахмуті було зосереджено органи управління, які впливали на функціонування соляних промислів, організацію заселення Слов'яносербії, утворення українських однодворчих і козацьких поселень тощо. В Торі, Маяках, Райгородкі, Ямполі, Цареборисові та інших містечок Бахмутського повіту (провінції) мешкали козаки Ізюмського слобідського козацького полку й відповідно вони були під юрисдикцією ізюмської козацької старшини, а не бахмутської повітової (провінційної) канцелярії. У 1750 – 1760-х рр., у зв'язку із малоземеллям західної частини Бахмутської провінції, частина її мешканців переселилась на її східні території, де було утворено поселення за назвою містечок звідки вони були вихідцями.

На території Бахмутського повіту (провінції) розміщувався гарнізонний (прикордонний) батальйон, ландміліція, Бахмутський кінний козацький полк та ін. В Бахмуті зосереджувались воєводська канцелярія, магістрат, повітові (провінційні) органи управління, слідчі комісії, суди та ін. В Бахмуті розміщувалась Слов'яносербська комісія, яка переймалась справами військових поселенців, земельними суперечками та ін.

У другій чверті XVIII ст. декілька разів проводилась адміністративно-територіальна реформа в Російській імперії. У 1775 р. у складі Азовської губернії була утворена Бахмутська (північна) провінція. У 1784 р. у складі Катеринославського намісництва утворено Бахмутський та Донецький повіти. У 1796 р. Донецький повіт було ліквідовано, а його територія включена до Бахмутського повіту.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сводка боевых реляций и переписки карательной армии князя В.В. Долгорукого 1722 г. О низовом донском походе. *О подавлении народного восстания 1707–1708 гг.* / [сост. Ю. А. Пелевин]. Исторический архив. 1955. № 4. С. 184–186.
2. Соловьев С. М. История России с древнейших времен : в 15 кн. Кн. VIII. Том. 15–16. М. : Изд.-во соц.-экон. лит., 1962. 678 с.
3. Северная война на Ингерманландском и Финляндском театрах в 1708–1714 гг. : (документы государственного архива) / Воен. учен. ком. глав. штаба ; [ред. А.З. Мышлаевский]. СПб. : Воен. тип., 1893. 532 с.
4. Письмо к Ивану Андреевичу Толстому из Лебедина (24 декабря 1708 г.). *Деяния Петра Великого, ... собранные из достоверных источников и расположенные по годам.* [в 12 ч.]. Ч. 11 : 1693–1709 / [И. И. Голиков]. М. : Унив. тип., 1789. С. 464–466.
5. Об учреждении губерний и о расписании к ним городов (18 декабря 1708 г.). *ПСЗРИ. Собр. 1-е. Том IV. 1700–1712.* СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 2218. С. 436–438.
6. Резолюции на докладных пунктах Ивана Андреевича Толстого (после 21 апреля 1709 г.). *Письма и бумаги императора Петра Великого.* Том. 9. Вып. 1 (январь – декабрь 1709 года) / ред. Б. Б. Кафенгауз. М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1950. С. 154–159.
7. Кирилов И. К. Цветущее состояние всероссийского государства, в каковое начал, привел и оставил неизреченными трудами Петр Великий ... и прочая : собрано трудами статского советника и бывшего в Сенате обер-секретаря г. Ивана Кирилова, из подлиннейших сенатских архивов в феврале месяце 1727 г. : кн. 1–2. Книга первая. М. : Унив. тип., 1831. 184 с.
8. Архів Коша Нової Запорозької Січі : корпус документів 1734–1775. Том 2 / гол. ред. кол. : Сохань П. С. (голова) та ін. ; упорядн. тому : Гісцова Л. З. (ст. упорядн.) та ін. ; наук. ред. тому Бутич І. Л. ДКАУ ; ЦДІАУ ; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 2000. 750 с.
9. Подов В. І., Курило В. С. Історія Донбасу. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. 300 с.
10. Кульчицький С., Якубова Л. Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст. : історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. К. : Інститут історії України НАН України, 2015. 812 с.
11. История Луганского края : учеб. пособие / авт. кол. : А. С. Ефремов и др. ; М-во образования и науки Украины, Луган. гос. пед. ун-т имени Т. Г. Шевченко, Луган. обл. гос. администрация. Луганск : Альма-матер, 2003. 432 с.
12. Мільчев В. І. Бахмутський козацький полк. *Українське козацтво : Мала енциклопедія.* Київ : Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр, 2002. С. 31.
13. Фоккеродт И.-Г. Россия при Петре Великом / по рукописному известию Иоанна Готтгильфа Фоккеродта и Оттона Плейера ; пер. с нем. А. Н. Шемякина. М. : Унив. тип. (Катков и К), 1874. 122, 21 с.
14. Провинція Бахмутская. *Дополнение к Деяниям Петра Великого. Т. 18 и последний : Содержащий в себе состояние России, в каковом сей Великий государь оставил ее по себе* / [И. И. Голиков]. М. : Унив. тип., 1797. С. 261–262.
15. Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве : путеводитель / под ред. : А. В. Бондаревского и др. Архивное управление УССР, ЦГИА УССР. К., 1958. 348 с.
16. Доклад Соляной Конторы «Об отдаче Бахмутских и Торских соляных заводов на откуп» (21 декабря 1732 г.). *ПСЗРИ. Собр. 1-е. Том VIII. 1728–1732.* СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 6287. С. 994–1001.
17. Письмо Ф.М. Апраксина Петру I (15 марта 1712 г.). *Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. 12. Вып. 1. (январь – июнь 1712 года)* / ред. кол. : Б. Б. Кафенгауз, А. И. Андреев, Л. А. Никифоров. АН СССР. Ин-т истории. М. : Изд-во АН СССР, 1975. С. 345.
18. Татаринов С. И., Адамов И. А. Край Бахмутский : Очерки исторического краеведения. Артемовск. 1992. 56 с.
19. Письмо И.А. Толстому (3 января 1712 г.). *Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. 12. Вып. 1. (январь – июнь 1712 года)* / ред. кол. : Б. Б. Кафенгауз, А. И. Андреев, Л. А. Никифоров. АН СССР. Ин-т истории. М. : Изд-во АН СССР, 1975. С. 11–12.
20. Трактат, заключенный в Андрианополе российскими послами Бароном Шафировым и Графом Шереметьевым с верховным турецким визирем Али пашею (13 июня 1713 г.). *ПСЗРИ. Собр. 1-е. Том V. (1713–1719).* СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 2687. С. 36–43.

21. Об устройстве губерний и об определении в оныя Правителей (29 мая 1719 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том V. 1713–1719. СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 3380. С. 701–710.
22. Татищев В. Н. Избранные труды по географии России / Под ред., со вступ. статьей и комментариями А. А. Андреева. М. : Географгиз, 1950. 248 с.
23. Українська Центральна Рада : документи і матеріали: у 2 т. / НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ : Наук. думка, 1996–1997. (Пам'ятки історії України. Сер. V. Джерела новітньої історії). Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / упоряд. : В. Ф. Верстюк (керівник) [та ін.] ; редкол. : В. А. Смолій (відп. ред.) [та ін.]. 1997. 424 с.
24. Інструкція или наказ воеводам (26 января 1719 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том V. 1713–1719. СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 3294. С. 624–632.
25. О бытии на Уфе и в Бахмуте воеводам по прежнему, и об определении в те города Комендантов, по силе Высочайше апробованных пунктов Воинской Коммиссии (21 августа 1733 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том IX. (1733–1736). СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 6469. С. 193–194.
26. О поручении в Бахмутской провинции правления дел тамошнему Коменданту (17 декабря 1758 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XII. (1744–1747). СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 9564. С. 956–957.
27. К № 12612 (6 апреля 1766 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XLIII. Книга штатов : Часть 1 : Штаты воен.-сухоп. (1711–1800) : 1762–1796. СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. С. 110–121.
28. О выдаче драгунам Бахмутского эскадрона жалованья и провіанта за июль месяц 712 г. *Доклады и приговоры состоявшиеся в правительствующем Сенате в царствование Петра Великого изд. импер. акад. наук / под ред. акад. Н. В. Калачова*. Т. II. год 1712-й. Кн. 2 (июль–декабрь). СПб., 1883. № 601. С. 33.
29. Рабинович М. Д. Полки петровской армии 1698–1725 : Краткий справочник / Под ред. д.и.н. Л. Г. Бескровного. М. : Советская Россия, 1977. 111 с.
30. Горяга О. В. Формування та діяльність української ландміліції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 7. С. 14–18.
31. Описание казачьих дел Московского отделения общего архива глав. штаба / [сост. И. И. Дмитренко]. СПб. : Издат. воен.-учен. комитета глав. штаба, 1899. 538, 49 с.
32. О наказании колодника Семена Скороходова за ложное сказание за собою государева дела ... (март, 1735 г.). *Акты, относящиеся к истории Войска Донского*. Т. 2. Ч. 1 / собр. А. А. Лишиным ; под ред. [и с предисл.] А. А. Карасева и Х. И. Попова. Новочеркасск : Тип. А. А. Карасева, 1894. С. 113–115.
33. Высочайша інструкція генералу князю Голицыну, о бытии ему на Укроне Главным Командиром над всеми войсками ... (29 апреля 1723 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том VII. 1723–1727. СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 4200. С. 51–52.
34. О поручении дела Воинской сухопутной Экспедиции и строения крепости святыне Анны генерал-квартирмейстеру де Бринию (29 ноября 1733 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том IX (1733–1736). СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 6512. С. 237–239.
35. Каленюк С. П. Сліди на сакмі : краєзнавчі розвідки. Лисичанськ : ТОВ «Лисичанська друкарня», 2014. 311 с.
36. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 5. Изюмский, Купянский и Старобельский уезды ; Купянские и Старобельские округа военного поселения. Харьков : Універ. тип., 1858. 398 с.
37. Известие о соляных заводах на Украине. 2-е. О соляных Торских заводах. *Пірко В. О., Литвиновська М. В. Соляні промисли Донеччини в XVII–XVIII ст. (Історико-економічний нарис і уривки з джерел)*. Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. 136 с.
38. Указ Государственной Военной коллегии графу Салтыкову 18 марта 1754 года. *Сборник судебных решений, состязательных бумаг, грамот, указов и других документов, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местности бывшей Слободской Украины / сост. В. В. Гуров при участии Е. К. Бродского*. Харьков : Тип. окр. штаба, 1884. 705 с.
39. Сенатский архив. Т. IX : Протоколы Правительствующаго сената, 1753–1756 гг. СПб. : Тип. Сената, 1901. 712, 29 с.
40. Канцелярія Новосербського корпусу / упоряд. : В. Мільчев, О. Посунько ; передмови : С. Гаврилович та ін. *Джерела з історії Південної України*. Том 7. Запоріжжя, 2005. 442 с.
41. Некрилов Д. Етапи формування поселенської мережі Луганської області. *Історія української географії. Всеукр. наук.-теорет. часопис*. Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. Випуск 2 (14). С. 41–45.

42. Енциклопедія Українознавства : Словникова частина. У 10-ти томах. Т. 8 / гол. ред. В. Кубійович. Наукове товариство ім. Шевченка. Париж, Нью-Йорк, 1976. С. 2800–3200.
43. Панкеев О. С. Джерела з історії губерньського та повітового чиновництва Південної України другої половини XVIII століття. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Київ, 2019. 270 с.
44. Пірко В. О. Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця (історичний нарис з уривками джерел і планами споруд за другу половину XVII – XVIII ст.) / Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ. Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. 94 с.
45. Очерки истории, языка и культуры ольшанских болгар / В. С. Лобачевский, И. И. Гуржос, И. К. Бунина и др. ; под общей ред. доктора исторических наук, профессора В. И. Мильчева. К. : Издательский дом «Скиф», 2013. 392 с.